

K. BORUTOS KELIAS Į PROZĄ

Dalia STRIOGAITE

K. Boruta — prozininkas mažiau tyrinėtas ir pažjstamas, negu K. Boruta — poetas. Sudėtingas evoliucijos kelias, suformavęs rašytoją, kaip vieną originaliausių poetinės-romantinės, folklorinės prozos kūrėjų, vertas atidžios studijos. Straipsnio autorė bandė pasekti kūrybos ištakas, idėjines pozicijas, savitą menininko braižą ir minties raidą jaunystės laikotarpiu. Ieškota beletristo formavimosi požymių, galvojant apie didelį kūrėjo gyvenimiškos patirties, vidinės brandos vaidmenį prozai. Gyvenimiškasis kelias labiausiai leidžia pajusti patį rašytoją — ryškią romantinės prigimties asmenybę. K. Borutos estetinės mokyklos klausimas — atskira problema, šiame straipsnyje neličiama. Žinoma, tik sąlygiškai izoliuotasi nuo poetinės veiklos — vienas aspektas negali pakeisti viso turtingos, įvairiapusės kūrybos nagrinėjimo, o tik turėtų jam pasitarnauti.

Beletristo kelią K. Boruta pradėjo įmantrokais asiuzetiniais lyrinių deklaracijų kūriniais¹. „Boruta skaitė moksleivių susibūrimė savo literatūrinį rašinį. Nebepresimenu temos, liko tik bendras įspūdis: kažkas labai modernaus ir niūraus. Rožės, grotos, tamsūs šešėliai — kažkas chaotiška...“ — pasakoja buvęs Marijampolės mokytojų seminarijos mokslo draugas². Vadinamasis „rašinys“ — grožinės prozos bandymas. Sakytume, dažnoka jauno literato kelio pradžia, jeigu dėmesio nepatrauktų sąmoningos pastangos impulsyvios poetiškos natūros, pajutusios savo vidinę esmę bei galimybes: „aš poeziją į šalį švilpiu, o pasilieku sau beletristiką. Mat, kad būtum poetu, reikia būti ir muziku, o aš muzikas ai tu dievuli mano! (...) Paskui tie visi poezijos reikalavimai, suvaržymai — te juos kelmai neša! Vot beletristika kas kita! Čia gali žmogus visas išsijuosti ir kas svarbiausia čia mano platūs užmanymai: parodyti tikrą beletristiką — poeziją“³.

Drąsiai ir savarankiškai kūrybon sukantį jaunuolį gaubė Marijampolės kultūrinės tradicijos: praeities garbingųjų marijampoliečių plejados atminimas, vietos mokytojai (lietuvių kalbą dėstė buvęs P. Vaičiailio bičiulis ir žemietis A. Daniliauskas, filologo išsilavinimą gavęs Rusijos universitetuose, o gretimoje realinėje gimnazijoje mokytojavo A. Lastas,

¹ A. Venclovos liudijimu, pirmieji K. Borutos prozos kūrinėliai buvę V. Krėvės „Dainavos šalies senų žmonių padavimų“ sekimas (Zr. A. Venclova, Pavasario upė, V., 1964, p. 357). Jų nėra išlikusių.

² P. Urnevičiaus atsiminimai, užrašyti autorės, — CVLMA, f. 9, ap. 1, b. 8.

³ Laiškas A. Venclovai 1922.VII.30. — LKLI BR, f. 1 — 4610.

J. Ziugžda) ir brangus Žemaitės vardas, įsirėžęs širdy ir kukliame miesto kapinių paminkle. Formavo būsimąjį rašytoją lektūra⁴. „Senųjų aušrininkų palėpėje jaunystės bičiuliai — P. Vaičaitis ir V. Kudirka, V. Krėvė ir B. Sruoga, K. Binkis ir kt.— kaip su A. Venclova mokėmės rašto“⁵. Rusų klasikų kūriniai iš adv. A. Bulotos bibliotekos buvo didieji mokytojai. O kokia gi kūrėjo pradžia be triukšmingo neigimo ir griežto atsiribojimo?! Smalsus protas, dar neaprėpiąs reiškinių sudėtingumo, kategoriškas jaunystės kriticizmas ir charakteringas borutiškas užmojis viską daryti kitaip, savitai grindė ankstyvuosius estetinio pobūdžio svarstymus ir autoriaus poziciją.

K. Boruta — autoritetas vienmečiams draugams literatams; mokytojų seminarijoje pasirodo pilni jo kūrinių šapirografuoti laikraštėliai „Daigai“, „Šliurė“⁶ — kuriasi aplinkui jam taip reikalinga literatūrinio gyvenimo atmosfera. Energingas redaktorius ir didelių ambicijų autorius („aš Kazys ir dar Boruta“) jau planuoja kūrinį, prie kurio dirbsias dešimtmetį, intensyviai rašo vaizdus „Iš ciklo...“ ir „rapsodijas“, kurias numatęs jungti į stambias apysakas. Susikaupęs ir rimtas, jis įdėmiai stebi aplinką, ypač gyvai pagaudamas išskirtinesnes kaimo buities detales; ištisas valandas gali klausyti, ką kalba kiti, tylėdamas, kažką vien sau galvodamas. „Aš, žinai, gražių dalykėlių gyvenime pastebėjau, taip pat ir kalboj,— džiaugsis jis paskui.— Tu irgi akis išpūtęs žiūrėk į mūsų kaimo gyvenimą ir pastebėsi jų ydas, geras ypatybes. Tu viską užrašyk, jei nè dėl savęs, tai nors dėl manęs!..“⁷ Gimtojo Kūlokų kaimo ir plačios apylinkės patirtį su kaimynų, tėvų ir senelių nutikimais bei pasakomis, gražių, kaimietiška sodrią, rečiausiais posakiais pamargintą savo motinos kalbą K. Boruta išsineš į tolimesnį gyvenimo kelią kaip originalų kūrybinės pasaulėjautos lobyną, apsprendusį jo knygų temas ir išraišką. Kol kas dar sunku įžvelgti būsimą „Medinių stebuklų“, „Jurgio Paketurio klajonių“ autorių. Dar sunkiau įspėti sudėtingas dvasines kolizijas, skausmingai užgriuvusias rašytoją jo gyvenimo pusiaukelėje, didžia dalimi nulėmusias „Baltaragio malūno“ atsiradimą lietuvių literatūroje, nors, tiesą sakant, daug kas užsimezgė jau Marijampolėje.

⁴ Žr. M. Meškauskienė, Žvelgiu į tolius, V., 1969; A. Venclova, Pavasario upė.

⁵ „Pirmtakai ir draugai“ (Atsiminimų novelių planas, rankraštis),— LKLI BR, f. 60—205.

⁶ Jų rasti nepavyko. Buvę seminaristai teigia, kad laikraštėliai (ypač satyrinis „Šliurė“) suplyšdavę, bekeliaudami per skaitytojų rankas.

⁷ Laiškas nežinomam asmeniui [1924?],— LKLI BR, f. 1—4634. Sprendžiant iš turinio ir rašyenos, tas laiškas yra ankstyvesnių metų — 1921—23.

1923 m. K. Borutos apysakoje, austoje iš tuometinių nuotaikų, vienas: herojų prabyla: „Gyventi reikia — baisiai gyventi — kvatoti, verkti ir šaukti, šaukti išganymo! (...) Agonija, Viešpatie, gyvenama. Blaškomės mirti — ar keltis iš numirusių — blaškomės, blaškomės“⁸. Neseniai buvo pradundėjęs karas, fronto ugnimi nuniokojęs tėviškė⁹, nuaidėjusi Rusijos revoliucija, o Tarybų valdžios kūrimo mitingus Lietuvoje pakeitė darbininkų demonstracijos dėl geresnio būvio, dėl laisvės organizuotis, kartais gedulo palydos, laidojant kalėjime nukankintuosius. Didelio neramaus gyvenimo alsavimas skverbiasi į moksleivišką pasaulėlį su knygom, ginčais, pirmąja meile¹⁰, draugo mirtimi¹¹, vadavimusi iš klerikalų įtakos katalikiškoje mokykloje. Imponuoja atėjusių naujų bendrakursių — gyvenimo vargo, savarankiškos mokytojo duonos ragavusių vyrų¹² — kairiosios nuotaikos ir idėjos. O čia suolo draugas V. Viedrinaitis, aistringų komunistinių įsitikinimų, besijaučiąs savas ir reikalingas konspiracinėje veikloje, o pakliuvęs kalėjiman — pašaipiai ironizuojantis ir drąsus.

Maksimaliai aktyvaus gyvenimo, temperamentingos jaunystės, maištaujančios stichijos poetizavimu reiškiasi K. Borutos vidinis nusiteikimas — septyniolikmetis užsimojęs „gyvent kaip ta audra: nuūžt, nugriaut visa sau nuo kelio ir priet prie ko reikia — arba prie dievo, arba prie velnio!“¹³ Vaikiškom akim buvo stebėtos Maskvoje Vasario ir Spalio revoliucijos, karo pabėgėlių susirinkimuose klausytasi J. Smalsčio-Smoloskio kalbų¹⁴ (V. Rekašiaus dirbtas aktyvus partinis darbas tarp Bogorodsko priemiesčio lietuvių). Traukia į savo verpetą ir Marijampolės moksleivijoje verdanti pasaulėžiūrų kova. Buvę voronežiečiai, grįžę su socialistinėm idėjom, agitaciniais lozungais ir revoliucinėm dainom, jau didelė veikliųjų ir pasiryžusiųjų organizacija. Vaizduotėje tebežygiavo per žemę A. Bloko Dvylika, spindėjo skaisčioji J. Janonio jaunystė.

⁸ „Margos dienos“ (Rankraštis),—VR BR, f. 10—101.

⁹ Liudvinavo parapija buvo skiriama „prie labai nukentėjusių“ („Lietuvos aidas, 1918.VI.25, Nr. 71).

¹⁰ Simpatinga seminaristė negalėjo būti ta dvasinė atrama, kaip pradžioje pasivaideno „išganymo“ ieškančiom K. Borutai: „Tu — kryžius, kurs mane siuntančių minčių chause išgelbėjo“ (Atvirukai A. Ambraziejūtei,—LKLI BR, f. 60—686).

¹¹ 1923 m. pavasarį, džiuvos pakirstas, mirė V. Draskinis. Tai buvo šviesiausia, jau susiformavusi asmenybė mokytojų seminarijoje, visa galva pranašesnis už kitus, kairiųjų pažiūrų, veiklus aušrininkų organizacijos narys, reto principingumo žmogus (iš pasikalbėjimo su K. Sideravičium 1971.VII.16). Buvusių bendrakursių M. Ambraziejūtės-Mauručienės ir V. Senkaus nuomone, V. Draskinio pažiūros veikė besiblaškantį K. Borutą, jiedu dažnai ginčydavęsi (žr. CVLMA, f. 9, ap. 1, b. 10).

¹² Iš jų B. Pauliukevičius, vėliau aktyvus revoliucinio judėjimo dalyvis, proletarinis rašytojas.

¹³ Laiškas A. Venclovai 1922.VII.30,—LKLI BR, f. 1—4610.

¹⁴ J. S m a l s t y t ė, Mano tėvas, V., 1967, p. 246—247.

Plastiški vaizdai su revoliucinės romantikos plakatiška simbolika, požeminės minties pulsavimas (autorius įsitikinimu, „Filosofuoti beletristikoj ne vieta, nes iš beletr. atima visą gyvumą (...) Jei galima filosofuoti, tai tik taip nežymiai, kaip ir pačiame gyvenime“¹⁵) ir trūkčiojantis, emocijos tėkmei pasidavęs sakinyš charakterizuoja ankstyvąją K. Borutos prozą:

Vėliavos, vėliavos, vėliavos — plačiai plevėsudamos, krauju rašytos, ašaromis plaunamos — į naują gadynę žengia — vėliavos, vėliavos! Skausmo nepakeliama, vergijos nepakenčiamos žmonės nusikratę išėję — šaukia ir šaukia...

Kelias pastotas, minią, alkaną galingą minią, sklaidyt pradėjo, h vėliavos, vėliavos svyra.

(...)

— *Pirmyn!*

— *Žūt ar laimėt!*

*Bet minia sklaidosi, sklaidosi. Bijomės mirti dėl išganymo, bijomės. Ir minia sklaidosi... ir vėliavos, krauju rašytos vėliavos, svyra...*¹⁶

K. Borutos politinės-etinės-estetinės pažiūros didžia dalimi grindžiamos aušrininkų organizacijos idėjiniais principais. Pažangios moksleivijos organizacija, nuo 1910 m. pasivadynusi aušrininkais pagal leidžiamą žurnalą „Aušrinė“ ir pergyvenusi jau du veiklos etapus, pokario laikotarpiu stipriausiai veikė Marijampolėje prie naujos Realinės gimnazijos¹⁷: tai buvo vienas gausiausių Lietuvos aušrininkų skyrių, veikęs legaliai, aplenkęs kitus politiniu išprusimu, geresniu filosofijos ir socializmo teorijos pažinimu¹⁸. Pasišventimas pažangos ir socializmo idealui, bekompromisė kova prieš reakciją ir klerikalus turėjo nepakankamai organizuotą, vadinamojo socialistinio individualizmo pobūdį ir daugiausia rėmėsi Revoliucinių socialistų liaudininkų laikraščiais, atsišaukimais ir veikla. Aušrininkų socializmas pirmiausia kėlė moralinį uždavinį — iškovoti dvasinę ir pilietinę žmogaus veikimo laisvę, atmetant marksistinę socializmo supratimą, kuriame žmogus — aušrininkų požiūriu — palenkiamas valstybės interesams. K. Boruta, nuo 1924 m. įtrauktas į „Aušrinės“ redkolegiją, tapęs ilgamečiu, aktyviu aušrininkų spaudos bendradarbiu ir organizatoriumi¹⁹,

¹⁵ Min. laiškas A. Venclovai.

¹⁶ VR BR, f. 10—101.

¹⁷ Mokytojo dr. S. Matulaičio teigimu, aštuoniasdešimt procentų gimnazijos mokinių buvo eserų įtakoje (S. Matulaitis, Atsiminimai ir kiti kūriniai, V., 1957, p. 189).

¹⁸ Lietuvos socialistinės moksleivijos aušrininkų organizacijos istorijos bruožai. Medžiaga surinko ir paruošė A. Murzaitė, 1969, p. 229.

¹⁹ Redaktoriaus K. Borutos pavardė 1925 m. „Aušrinėje“ nenurodoma — saugumo sumetimais už faktiškąjį redaktorių pasirašydavo M. Strimaitis. Visi keturi 1933 m. „Aušrinės“ numeriai, redaktoriumi pasirašinėjusio J. Klimavičiaus liudijimu, taip pat parengti K. Borutos (iš pasikalbėjimo su J. Klimavičium 1972.V.21).

buvo tos ideologijos veikiamas. Socializmą, suvoktą bendriausiais bruožais, jis adoravo kaip žmonijos gėrio idealą ir savo tikrąjį kelią: „Pasveikinau amžiną jaunystę — revoliuciją ir esu išganytas“²⁰, o taktikos klausimu rado daug artimo triukšmingoje pasiryžėlių maištautojų aušrininkų veikloje²¹. Bet ta pilietinės sąmonės pabudimo mokykla taurino jaunuolio charakterį, skatino gerbti save ir draugus, tarytum išrinktus tam tikram vaidmeniui, mokė ištvermės ir užsigrūdinimo, žvalgybai sekant pažangesnių moksleivių žingsnius. Metęs nerimaujančios jaunystės iššūkį buržuazinei aplinkai, K. Boruta pabrėžtinai demonstruoja savo nusistatymus, tarytum drąsa, ryžtas ir viešas garbingas savo tiesos gynimas būtų geriausia propagandos priemonė, tiesiant kelią į socializmą. 1924 m. Gegužės 1-ąją, kai seminarijos moksleivius vedė sodinti medelių (krikdemų valdžios pastangos tušuoti darbo žmonių solidarumo šventę, paskelbiant medelių sodinimo dieną), gatvėje prieš srovę — K. Boruta su raudonu ženkliuku ant krūtinės, su šypsena „O man šiandien šventė“ pro įsakmų direktorių ir apstulbusius draugus rikiuotėje. Rytojaus dieną šalinamas iš seminarijos²². Maištingąją K. Borutos jaunystę ženklina individualizmas, abstraktoka revoliucingumo propaganda, principingi sprendimai, kategoriški poelgiai, — stipri suvalkiečio prigimtis, polinkis žerti tiesą į akis, rašytojo sesers liudijimu, paveldėti iš šeimos²³. Gyvenimas, per kurį einama kaktomuša, atsiteis vidinio dramatismo žaizdomis, konfliktų žymėmis — „už viską širdimi mokėjau“, vėliau pasakys rašytojas²⁴.

Sustiprintu emocijumu ir dramatismu, griežtai apibrėžta autoriaus pozicija, savita individualia maniera pasižymi K. Borutos kūriniai. Ap sakyme „Trejetas“²⁵ trys jaunystės draugai, atsisveikinę kryžkelėje, įsiskukę į gyvenimo verpetą, po daugelio metų suvedami įvertinti nueitą kelią. Pro knygine romantiką, pro globalinę simboliką, atkeliavusią, matyt, iš rusų revoliucinės literatūros, jaučiamas jaunasis autorius, temperamentingai piešiantis ryškias scenas ir, kaip visada būna jaunystės kūrinėly, nuogliausia forma išsakantis save. Vienas herojų — revoliucionieriaus tipas — fiksuoja karo, revoliucijų ir pokario nuotaikose brendusią idėjinę

²⁰ Cit. iš P. Naujokaičio laiško K. Borutai 1924.IV.5.— VR BR, f. 10—44.

²¹ Zr. kaip aušrininkų „revoliucingumą“ kritikavo komunistų spauda: Aušrininkų bankrotas,—„Balsas“, 1929.VIII.10, Nr. 15. Parašas: Adolfa; „Aušrinė“,—„Priekalas“, 1931, Nr.1—2, p. 64. Parašas: V.K.

²² Kn.: Atsiminimai apie V. Montvilą, V., 1966, p. 152, 155; pasikalbėjimas su K. Sideravičium 1971.VII.15 ir kt. buvusiais seminaristais.

²³ M. Borutaitė-Bajerčienė, Pluoštas prisiminimų apie rašytoją Kazį Borutą,—LKL BR, f. 60—687.

²⁴ Cit. iš „Paaiškinimų“ (Parengė V. Vilnonytė),—kn.: K. Boruta, Neramūs arimai, V., 1970, p. 405.

²⁵ „Aušrinė“, 1924, Nr. 1.

sampratą, romantišką savo aistra, bet nervingai išpūstą, brutalią, anarchistiškai asocialią: „Jis pasiryžo pereit per pasaulį, kaip griuvėsių šmėkla, baisi ir galinga, kuri nežino nei meilės, nei pasigailėjimo (...) mirtis jau buvo parašyta kaktoj, kai dar jis į gyvenimą ėjo“. Kitas herojus išreiškia meno vaidmens gyvenime supratimą. Dailininko Solo kūrinys („baisus plakatas“) sukrečia visuomenę, stumdamas vienus savižudybėn, kitus panikon. Tai dar nebrandus, bet charakteringas K. Borutos žodis apie menininko uždavinį aktyviai veikti tikrovę. (Ta pati estetinė pozicija pirmuose kritiniuose straipsniuose: menas turi būti kovingas, einantis žingsnis žingsniu su gyvenimu, jį organizuojantis ir veikiantis ²⁶.)

Jaunojo rašytojo tikėjimas reikalo teismu, gaivalinga energija nemano tilpti sintezės abstrakcijose. K. Boruta dažnai pasisako nemėgstąs filosofuoti, trokštąs gyventi. Proza, kaip savitas menas, vaizduoja gyvenimą, įjungdama išsyk visus penkis jutimus. Štai gyva pulsuojanti miesto arterija — gatvė, kur žvanga varomo sušaudyti kalinio grandinės, stumdosi žiopiai, barstomos proklamacijos ir puolama po automobilio ratais (aps. „Prieš saulėtekį“ ²⁷). Kaleidoskopiškų įspūdžių, gatvės šurmilio fone vėl įdomiausia — autorius. Jis tarsi maišosi čia pat minioje, ir objektyvusis pasaulis susipina su jo jausmų, minčių, vertinimo ir idėjų pasauliu. Lyrinis pradas, kaip autorinio medžiagos pergyvenimo išraiška ²⁸, įprasmina visą kūrinį. Autoriaus individualybė ir negailestingoje ironijoje žmogiškai menkystai, ir agitavime į didelį dvasios polėkį žmogiškumo vardan: „Kodėl taip pakuždomis? Juk čia gatvė — rėkim, jei mokam rėkti, suspikim, kaip ta moteris prie mūro sustojus: žmogų vėda sušaudyt! Tik riktelkim visi sykiu! Argi baisu?“ Tokių atvirų šnekamosios kalbos intonacijų, tokios kapotų sakinių, gausybės jaustukų, apostrofų ekspresijos lietuvių apsakymas, regis, dar nežinojo.

Naujės dinaminės formos, grakštaus žodžio ieškojimais šviežių kelių beletristikoje buvo pratiesęs P. Tarulis. („Jis moka ne fabula, bet vaizduotumu dūšioj šventę sukurti“, — buvo džiaugiamasi ²⁹.) Pasigavęs P. Tarulio fragmentišką „vaizduotumą“, K. Boruta „Iš «Margųjų Dienų»“ ³⁰ kloja itin sodrias spalvas ir asmeniniais prisiminimais grindžiamą karo žudynių siaubą atkuria apibendrinančiais poetiniais paveikslais, — pajuntame pa-

²⁶ Ten pat, p. 15.

²⁷ „Aušrinė“, 1924, Nr. 6.

²⁸ К. М а т и е в, Лирическое в искусстве как эстетическое явление, Фрунзе, 1971, p. 31, 36.

²⁹ F. K i r š a, Mūsų beletristai ir Tarulio „Gyvas stebuklas“, — „Klaipėdos žinios“, 1924.VII.13, Nr. 133.

³⁰ „Aušrinė“, 1924, Nr. 2.

jėgų romantiką, išlaisvinantį plastiką iš tikroviškumo priespaudos. Intensyvioji nuotaikos miniatiūrų kūrinys skamba kaip stipriai pajausta tapybinė-muzikinė kompozicija su leitmotyviu senojo gluosnio užesiu. (Vėliau autorius vadino tiesiog „Senuoju gluosniu“.)

Ieškodamas naujų išraiškos priemonių, laužydamas visa, kas atrodo atgyvenę ir šabloniška, K. Boruta formuojasi kaip originali sugestyvi kūrybinė galia. Socialiniais motyvais, kovos momentais poezijoje ir prozoje įsivirtina kairiosios autoriaus pozicijos. Aušrininkų idėjų įtakoje kūrybai keliamas uždavinys — kova už darbo žmogaus išlaisvinimą. Pažinojusieji jaunąjį rašytoją mena, kad jis jau buvo tarsi įkaitęs žaizdras ir rodėsi nepalenkiamas. Potraukis idėjoms, sąžinės balsas žvelgti į gyvenimą viena kuria matymo kryptimi bus aiškiai pastebimas visoje jo kūryboje.

Aušrininkai kultivavo laisvos, kritiškai mąstančios asmenybės teoriją. Iš jų perimtą P. Lavrovo, N. Michailovskio, R. Ivanovo-Razumniko ir kt. citatomis dabinamą žmogaus asmenybės egzaltaciją K. Boruta transformuoja net į poezijos grynuolį³¹ ir visu abstraktoku pavidalu įtvirtina savo gyvenime kaip pagrindinį principą. „Mano pasaulėžiūros centras asmenybėje ir kova dėl tos asmenybės pilnumos“, — aiškina jis vėlesniuose laiškuose iš emigracijos³². K. Borutos apybraižėlės herojus bėgs naktį su nuodėguliu rankoje kaip su Diogeno žiburiu, ieškodamas žmogaus tarp žmonių ir šaukdamas sutiktiesiems: „Esate jūs žmonės?“³³ Rašytojas savo kūryba kovos už žmogų. Pamėgtasis literatūrinis tipas — stipri, išdidė, nepriklausoma asmenybė, nusimetusi visus varžtus: prietarų, miesčioniško požiūrio ir įstatymų, nes tik laisvė leidžia išvystyti ir parodyti tikrąjį save. Iš čia ir rašytojo neapykanta prievartai, socialinei neteisybei, įvairiausio plauko datatkiškumui, besikėsinančiam pavergti žmogų, ypač klerui ir jo tarnams (aušrininkų antiklerikalizmas atsilieps V. Montvilos „Viduramžių orkestrą“ triuškinančia pagieža ir įvairiomis variacijomis K. Borutos kūryboje).

Jį viliojo principinga aušrininkų draugystė, traukė dvasinio artimumo šiluma, kurios trūko, didėjant konfliktams, religingoje namų atmosferoje. Dedicacija „Mano jaunystės draugams — aušrininkams — aukojau“ (Žr. Audra, Kaunas—Ryga, 1928, p. 24) atspindi tą jaunatvės idealizmo polėkį kaip kūrybos paskatą. Bendravimo ryšiai kaupė jaunam autoriui gyvenimo medžiagą, dažnai diktavo temas, problematiką.

³¹ „Asmenybė — žmogaus pilnuma. Asmenybė — tai nuogas žmogus kalnų viršūnėse. Aplink vėjas. Aplink audra. Ir tarp vėjų, tarp audrų stovi žmogus. Ir aida kalnų viršūnėms, pakalnėms, kloniais nuogo žmogaus šėlstantis riksmas“ („Apie asmenybę, poetą, konstruktorių ir revoliucionierių“, — VR BR, f. 10—144).

³² Laiskas M. Borutaitei 1930.IV.10, — LKLI BR, f. 60—487.

³³ „Lietuvos žinios“, 1929.X.1, Nr. 223.

Seminarijos laikų bičiulis P. Naujokaitis, nespėjęs baigti mokslo, palikęs draugus, jų audringus debatus ir svajones pertvarkyti pasaulį, jau darbavosi nuošaliame kaime, skirdamas visą laiką pozityviai kultūrinei veiklai. Lankydamasis jo kuklioje mokyklėlėje, K. Boruta domėjosi darbo sąlygomis, stebėjo pamokas bei vakarinius kursus³⁴, ir rašytojo vaizduotėje gal budo kiek narodnikiško „ėjimo į liaudį“ motyvas³⁵. Dalis tų įspūdžių atsispindės apysakoje „Saulę ant savo pečių parnešti išėjo“.

Daug valandų praleista su V. Viedrinaičiu, sielotasi dėl jo pašalinimo iš seminarijos (protestavo prieš smurtą vienas K. Boruta, nors buvo jauniausias savo kurse). Po kurio laiko, atrodo, vieno pasimatymo ir atbudusių prisiminimų veikiamas, jis planuoja ciklą „Apysakų apie jaunystę Vedryno Vinco“. Išspausdinta „Žalių beržų meilė“, „Ašaros dėl dievo“³⁶, kiti vaizdeliai nebaigti.

Domėjimusi Kauno lentpiūvės darbininkų kovos interesais (aps. „Girią kerta“, vėlesnis variantas — „Ak, kaip graudžiai medis verkia“) bus užkrėtęs studijų dienų kambario draugas, marijampolietis, entuziastas ir nepailstantis veikėjas darbininkų profsąjungose J. Lukoševičius. Jis praleisdavo ištisas dienas tarp lentpiūvininkų, bręstant jų streikui; nusivesdavo ir K. Borutą³⁷.

Gyvenimišką medžiagą rašytojas apdoros gana laisvai — persmelkdamas ją poetiniu jausmu, stengdamasis išlaikyti vien betarpiškumo įspūdį. Bet atkreiptinas dėmesys, kaip K. Boruta vertina draugus, — jam svarbiausia žmogaus santykis su savo siekimu — idealu, būties prasmingumo pajauta. Pilnaverčio gyvenimo — veiklumo, kovos, kraštutinės jėgų įtampos — troškimu K. Boruta, kaip ir aušrininkai, yra geriausių XIX šimtmečio rusų ir Vakarų inteligentų revoliucionierių mokinys. Su pietizmu keldamas jų herojines individualybes, aukštą moralės normą, pilietiškumą, romantinę prometėjizmo dvasią³⁸, pats, anot L. Ozerovo, „revoliucionierius

³⁴ Iš pasikalbėjimų su P. Naujokaičiu 1970.V.8 ir X.14; laiškas autorei 1970.VI.21.

³⁵ Vėliau ir K. Boruta su kitais studentais aušrininkais, vykdydami priesaką „švieskis ir švieskis“, aktyviai ėmėsi liaudies švietimo — dirbo V. Kudirkos liaudies universiteto kursuose, suorganizuotuose Kauno darbininkams. 1924—25 m. jis dėsto istoriją, geografią vakarinėje mokykloje suaugusiems Žaliakalnyje (MA CBR, f. 72—1, l. 3). Studentų pasiryžimą, jų sąžiningą, nors menkai teatlygintą darbą ir neblogus rezultatus vertino pedagoginė spauda („Mokykla ir gyvenimas“, 1925, Nr. 4, p. 153).

³⁶ Gyvenimiškąjį tų kūrinių pagrindą padėjo atsekti V. Senkus. (Laiškas autorei 1972.II.17.)

³⁷ Iš pasikalbėjimo su J. Lukoševičium 1972.II.13.

³⁸ Zr. A. Vandros [K. Borutos] str. apie P. Lavrovą („Aušrinė“, 1925, Nr. 8—9; 1926, Nr. 1), I. Sibiriakovą („Aušrinė“, 1926, Nr. 3), V. Libknechtą („Aušrinė“, 1926, Nr. 4), K. Linonio [K. Borutos] — apie M. Bakuniną („Kovos kelias“, 1926.VII.11, Nr. 2).

iki kaulų smegenų“³⁹, jis pasiryžęs nedelsiant griauti supuvusią buržujų tvarką, reakcijos galią, prabangos ir skurdo kontrastus, kurie kiekviename žingsnyje krito į akis ypač Kaune. Triukšmingame studentų būry tarp ne-nuoramų gyvenimo reformuotojų, naujų tiesų ieškotojų K. Boruta — vienas radikalčiausių. Burti visus pažangiau nusiteikusius į vieną jungtinę draugiją bendram veikimui — jam nepriimtina: „Aš į „balą“ neisiu“⁴⁰. Ne dėl to jis, darbštaus, pasiturinčio Suvalkijos ūkininko sūnus, išsiveržė iš savo aplinkos, iš gluosniais apšodintos tėvo sodybos, tarsi mažos tvarkin-gos valstybėlės, nuėjo savarankišku keliu, kuris nesiderino su tradicijomis, skaudino artimuosius, ir niekino asmeninės gerovės bei karjeros rūpes-čius, nesiruošdamas sustoti žygyje į didžiąją socialistinę revoliuciją — „kad būtų gyvenimas visiems žmoniškas, reikia gruntis ir gruntis. Todėl aš ir nesibaidau visą save atiduoti šitai kovai (...) Visi užkaboriai, aikštės, gat-vės verda gyvenimo iššauktais kovos devizais. Negi galiu ramus būti! Aš visas — su kūnu ir dūšia — metuos“⁴¹.

Rašytojo pozicija K. Borutai pirmiausia yra visuomenės sąžinės, ko-vos dėl pažangos atspindys. „Žavėjauisi Gerceno, Tolstojaus, Korolenkos, Gorkio ir kitų ne tik veikalais, bet ir jų moraline individualybe. To paties ir Vakaruose ieškojau“, — prisimins vėliau autobiografijoje⁴². Mylimas au-torius V. Korolenka, didysis paskutinis narodnikystės mohikanas, ikire-voliucinės Rusijos garbė ir sąžinė, tarytum jam perdavė bebaimio nesitaik-s-tymo su neteisybėmis ir prievarta estafetę. Pakėlęs balsą prieš mirties-bausmę — „buitinį reiškinį“ Rusijoje, V. Korolenka buvo sukūręs vieną puikiausių publicistikos pavyzdžių⁴³, o analogiškas K. Borutos protestas išsiveržia efektingai skubia ir lakoniška nutruktgalviško drąsumo forma: „Prezidente, nedrįskite leisti žudyti nekaltų žmonių!“ — telegrama, kurią studentų aušrininkų vardu pasirašė ir išsiuntė, sukėlę sąmyšį pašte, K. Bo-ruta, V. Karosa ir J. Lukoševičius⁴⁴. Universitetas su Vaižganto, V. Krė-vės, B. Sruogos paskaitomis ir mokslų išmintimi — tik antrame plane, už-gožtas entuziastingos veiklos: mitingų, pasitarimų, ginčų, pamokų žydu gimnazijoje ir vakariniuose kursuose, savos spaudos bei atsišaukimų organi-zavimo, redagavimo ir areštų (1925 m. du kartus pabuvota kalėjime). Gal didelis sielos entuziazmas gelbsti ir asmeninėje dramoje, kai, skaudžiai iš-

³⁹ „Pergalė“, 1967, Nr. 9, p. 141.

⁴⁰ M. Krygeris, Kazį Borutą prisimenant, — LKLI BR, f. 60—735.

⁴¹ Laiškas A. Venclovai 1925.III.3, — LKLI BR, f. 1—4610.

⁴² Tarybų Lietuvos rašytojai, V., 1967, p. 139.

⁴³ В. Г. Короленко, Собрание сочинений, т. 9, М., 1955, p. 472.

⁴⁴ J. Lukoševičius, Nuotrupos iš atsiminimų apie Kazį Borutą, — LKLI BR, f. 60—736. Šis faktas — trys studentai socialistai pasiuntė telegramą prezidentui — taip pat kn.: A. Gudaitis - Guzevičius, Sąmokslas, t. I, V., 1964, p. 391.

gyvendamas sudužusią meilę⁴⁵, tas ambicingas, tarsi vieny nervų ir kraštutinių nuotaikų poetas dažnai netenka pusiausvyros. „Visad alkanas gal meilės, o gal vėtros, gal duonos kasdieninės...“ — įsižiebs nerami svajonė, bėgimas paskui savąją iliuziją gyvenime ir kūryboje. Ar ne nuo čia atsiranda K. Borutos „не на жизнь, а на смерть“ — asmeninio ir visuomeninio nusiteikimo mostas. (Vėliau B. Sruoga ras taiklų žodį: „desperatiškas Borutos heroizmas“⁴⁶.)

Aušrininkų ideologija bei Revoliucinių socialistų liaudininkų judėjimo praktika parengė naują politinę grupuotę — Socialistų revoliucionierių maksimalistų sąjungą ir įtraukė dalį aktyviausių studentų aušrininkų, patikėjusių maksimalistine programa, kaip savo revoliucinių lūkesčių įvykdymo galimybe⁴⁷. Kovo metodai atskirais atvejais siekė iki individualaus teroro: kaip absoliutaus savęs išsižadėjimo revoliucijos reikalui pavyzdys imponavo garsiųjų rusų narodovolcų žygiai. Apie narodovolcus V. Leninas yra sakęs: „Jie parodė didžiausią pasiaukojimą ir savo didvyrišku teroristiniu kovos metodu sukėlė viso pasaulio nusistebėjimą“⁴⁸. Emocinis-moralinis aspektas stipriausiai bus paveikęs juos vaizdavusius menininkus⁴⁹. Tačiau naujomis to meto kovos sąlygomis, kai, sukritikavus ir atmetus subjektyvųjį sociologizmą, plati Lietuvos Komunistų partijos veikla suformavo kitą kovotojo revoliucionieriaus tipą, K. Borutos kūrybos anarchistinė dvasia, kaip smulkiaburžuazinės autoriaus ideologijos atbalsis, atrodo iliuzoriška ir politiškai ydinga.

Į užsienį išvykęs, K. Boruta jaučiasi gimtajam kraštui „saulę parnešti išėjęs“⁵⁰. (Tokio pavadinimo pirmą didesnę prozos darbą planavo baigti 1926 m. Vienoje⁵¹.) Pasimetęs asmeniniuose jausmuose ir bendraminčių veikloje, pašalintas iš universiteto ir grąžinamas atgal, jei nebedalyvausiąs studentų organizacijų valdybose, pertempęs nervus, jausdamas energijos

⁴⁵ Zr. M. Meškauskienė, Žvelgiu į tolius, p. 362.

⁴⁶ „Skynimai“, 1933, Nr. 1, p. 48.

⁴⁷ Prigijo oponentų plačiai jiems taikytas „eserų“ vardas. Būdami artimi kairiesiems rusų eserams, Lietuvos socialistai revoliucionieriai maksimalistai rėmėsi dar sindikalistų, unionistų anarchistų judėjimu įvairiuose kraštuose (žr. V. Karosa, Kas tie socialistai revoliucionieriai maksimalistai, Išleido soc. rev. maksimalistų s-ga, 1928. Parašas: K. Burneika) ir savęs eserais nelaikė.

⁴⁸ V. Leninas, Raštai, t. 23, V., 1954, p. 231.

⁴⁹ Plg. A. Kamiu dramą „Teisingieji“ („Les justes“), vaizduojančią rusų socialistų revoliucionierių teroristinę grupę su I. Kaliajevu priešakyje. „Eiti į atentatą, o paskui į ešafotą — tai du kartus atiduoti savo gyvenimą, — sako viena iš herojų. — Mes užmokame daugiau, negu privalome (...) Niekas negali eiti toliau“ (A. Camus, Les justes, Paris, 1967, p. 51.).

⁵⁰ Įdomi šia prasme jo replika — buržuazinės tikrovės vertinimas — recenzijoje apie A. Vienuolio „Prieš dieną“: „Gera diena — nieko sau (...) ar negeriau būtų pavadinti — „Prieš naktį“ („Aušrinė“, 1926, Nr. 1, p. 15).

⁵¹ Laiškas A. Venclovai 1926.III.20, — LKLI BR, f. 1—4610.

perteklių ir mažus darbus, trokšdamas besąlygiškai aukotis gražesnei Lietuvos ateičiai ir darbininkiškai visa jėga išsijuosti literatūroje, jis siekia susigaudyti, centruotis dideliam darbui („aš ne užsienio, o savęs ieškoti išvažiavau“⁵²). Patraukė neramios dvasios milžino A. Gerceno, emigracijoje ieškojusio „platumų, arenos, nepriklausomybės“⁵³, kelias. „Saulę ant savo pečių parnešti“ — skambti, įkvepianti simboliška frazė. Simbolio neužbaigtume, nepasakyme iki galo galima matyti vien nepakankamą idėjinių pozicijų aiškumą, kaip G. Plechanovas tai matė H. Ibseno dramų simbolikoje: „kažkas panašaus į neturto liudijimą“⁵⁴. Bet gal tai labiausiai rodė intensyvius menininko ieškojimus: per maksimalų vaizdų apibendrinimą duoti reikšmingą, gilią mintį. Aiškumo stokoja ir borutiška tiksliau neapibėžtos, izoliuotos nuo konkrečių sąlygų laisvės apoteozė, ir būsimio žmogaus prisikėlimo abstraktoka vizija („...galvą apsupęs žvaigždės ir prie kojų atsiklaups mėnulis ir jis — žmogus — atsistos ant žemės motinos krūtinės drąsus ir, kaip pavasario viesula, galingas“⁵⁵). Nerimo, laisvės ilgesio išreiškimas atsiremia į romantizmo estetiką.

Šviežesnių, aiškesnio kryptingumo visuomeninių idėjų, rodos, K. Boruta ne ką terado, bastydamasis užsienyje, ironiškai žvelgdamas į viešai įsibangavusį socialdemokratijos judėjimą. Politemigrantų kongrese Rygoje jis šoka kumštīm trauškinti politinį plečkaitininkų avantiūrizmą⁵⁶. Vienoje buvo bepradedęs lankytis anarchistų sueigose⁵⁷. Jį nelabai traukė pozityvus gilinimasis į mokslą. Čia būta stipraus, savimi pasitikinčio žmogaus, nenorinčio gyventi svetima galva ar kartoti kitų atrastas tiesas, savimonės su nemaža priemaiša romantinio skepticizmo knyginei išminčiai, mieliau atiduodant pirmenybę pačiam gyvenimui, menui, kaip tikriausiai filosofijai, ir gyviems žmonėms, ypač originalių prigimčių — kokio „dangaus paukščio“ ar sutikto gatvės filosofo — įdomiems išvedžiojimams. K. Borutos emigracijos idėjinis turinys — tai jau pažįstami socialistiniai principai, tie patys idėjos draugai, iš jų būrio pasirinkta žmona, ir tėvynės vadavimo iš kapitalistinės sprespaudos misija, atstovaujant maksimalistų sąjungos Užsienio delegacijai. Nepaprastai suaktyvėja buržuazinio pasaulio neigimas, negailestinga pajuoka miesčionijai, biurgeriško bukumo

⁵² „Gyvenimas drauge su draugu. Atsiminimų metmens apie jaunystės draugą ir žmoną O. Kazanskaitę-Borutiene“, — LKLI BR, f. 60—206.

⁵³ A. G e r c e n a s, Praeitis ir godos, t. I, V., 1958, p. 460.

⁵⁴ Г. В. П л е х а н о в, Сочинения, т. 14, М., 1924, p. 198.

⁵⁵ К. В о р у т а, Drumstas arimų vėjas, Ryga, 1928, p. 24.

⁵⁶ „Pirmyn“, 1927.XI.20, Nr. 1; „Liaudies balsas“, 1927.XI.15, Nr. 11. Apie Rygos kongresą žr. R. С е р о istorijos m. kand. disertacijoje „Antifašistinis judėjimas Lietuvoje 1927—1929 metais“, V., 1969, p. 159.

⁵⁷ Iš pasikalbėjimo su L. Serbenta 1972.V.10.

utriravimas. K. Boruta beturįs daug ironijos, geliančio sarkazmo prūsiško biurgerio kasdienybės smulkunui, gyvenimo nuoboduliui, sielos tuštybei. Miesčionį jis randa visokiais pavidalais visokiose sferose besidangstantį. „Mūsų literatūrą apžiojo — miesčionis, etiškasis miesčionis, kuris visą gyvenimą dako plokščioje menkystoje, ramiuose rémuose“, — paskelbia rašytojas⁵⁸, ir pasisaugok, miesčioni: K. Borutos rengiama revoliucinė literatūros ideologija po kurio laiko išsiverš triukšmingu kritiškai nusiteikusių trečiafrontininkų sąjūdžiu.

Anksti išėjęs iš kaimo, bet niekad nuo jo neatsijęs, Vakarų Europos didmiesčiuose ilgėdamasis arimų vėjo ir vaizduodamasis besąs kaimiškas bernas su literatūrinėmis klumpėmis, jis išgarsėja mūsų literatūroje jeseniniškais motyvais kaip lyriškas valstietiškos pasaulėjautos reiškėjas. Jaunyste, maištingomis nuotaikomis, bernišku siautuliu nuspalvinamos socialinės ir antiklerikalinės problemos kaime (aps. rink. „Drumstas arimų vėjas“). K. Korsakas pirmasis bus pabrėžęs, kad K. Boruta tarp naujų autorių — ryškiausias kaimiškojo romantizmo poetas⁵⁹.

Jo jaunystei nedaug teko nerūpestingos giedros, kai krizės ir fašizmo grėsmės nuotaikų apimta Europa griovė, perkainavo vertybes. Gražioji Viena, mirštanti numirusios imperijos sostinė, operetės, kavinių, šventadieniškos aristokratijos miestas, ir prūsų Berlynas, grubus ir šiurkštus, gyvas ir atkakliai pasiryžęs gyventi⁶⁰, — kas jiems buvo svetimšalis poetas, grauziamas nelinksmų minčių ir savo bejėgiškumo?! Svetimiems didmiesčiams ir K. Boruta nerado jokio gero žodžio, nesistengė giliau jų pažinti, priėmė nelemtą dalį kaip išankstinę lektūros ir vaizduotės schemą, savaip paspalvinęs kaip šį miesto vaizdelį apie gatvės moterį: „Ji kažką baisiai šaukė. Ji reikalavo išmaldos, atlyginimo. Tas kampas ir ta gatvė turi užmokėti jai už gyvenimą, kurį ji pigiai pirkė, bet brangiai mokėjo. Aš sustojau ir norėjau nusiimti kepurę. Taip, kaip Raskolnikovas. Bet mandra mano galva nenorėjo nusinuoginti lavonui, kuris buvo kadaise (...) Aš nusilenkiau maištui, kuris kilo prieš geležinę logiką“⁶¹. Taip išdidus menininkas, išėjęs su aplombu į pasaulio vėtras ir audras, turėjo skaudžiai pasijusti vienišu valkata, kad atrastų meilę varganai, bet vienintelei apleistajai tėvynei⁶² ir užrašytų savo bloknotelį: „Ta žemė, su kuria kalbė-

⁵⁸ „Aušrinė“, 1926, Nr. 9, p. 10.

⁵⁹ „Kultūra“, 1934, Nr. 3, p. 166.

⁶⁰ Miestų charakteristikos — iš K. Borutos straipsnio „Dienovidyje“, 1940, Nr. 4, p. 209.

⁶¹ „Be vietos“, 1929 (rankraštis), — VR BR, f. 10—96.

⁶² Aušrininkų pažiūros buvo kategoriškai internacionalistinės, net kosmopolitiškos. Prieškarinės „Aušrinės“ devizą — „Į darbą, broliai, vyrs į vyrą! Sarvuoti mokslu įstabiau! Paimsme arklą, knygą, lyrą! Ir eisime Lietuvos keliu!“ (Maironis) — naujoji aušrininkų karta 1920 m. buvo atmetusi kaip jiems per siaurą uždavinį.

ti noriu — Lietuva“. Po daugelio metų šaunus herojus Jurgis Paketuris triumfuos šmaikštaudamas nepabaigiamose klajonėse, kurias iš folkloro medžiagos nuotaikingai nupins K. Boruta, niekad nenorėjęs nieko atsiminti, nè rašyti iš savo paties klajonių patyrimo.

Fašistinis perversmas Lietuvoje („ne perversmas — bet išdavystė“⁶³), pažangios minties persekiojimas ir žiaurumai buvo sukėlę jo aistringą opozicinę veiklą: „kol fašizmas Lietuvoje bus, mano plunksna tarnaus jam nugriauti. Ne mano kaltė, kad aš šiuo momentu privalau būti ne tik menininkas, bet ir pilietis“⁶⁴. Vėtra, viesula, sakalų keliai — maištinga revoliucinės romantikos dvasia lyrikoje. Atrodė, kad poezijoje K. Boruta surado save, įspūdingai pratrūkęs eilėraščių rinkiniu „Kryžių Lietuva“. Medžiagą prozos kūriniam taip pat brandina aktualijos, ir rašytojas užrašo būsimos knygos motto: „Я рассказываю о фактах“⁶⁵. Tai būtų iš autoriaus gyvenimų kylantys lietuvių gyvenimo škičiai: netolimos kaizerio okupacijos prisiminimai; 1919 m. sušaudyti, įmesti į Šešupę po ledu J. Gabrys ir J. Zonelis — pirmas buržuazinės valdžios „žygis“ gimtinės apylinkėse; išvaikytos 1921 m. gegužinės demonstracijos Marijampolėje įspūdžiai; studentų mitingas ir muštynės universitete prieš mirties bausmės įstatymą, policijos nužudytas aušrininkas K. Batisa su proklamacijomis; žinios iš fašistinių kalėjimų ir Varnių koncentracijos stovyklos; sušaudyti aštuoni Tauragės sukilėliai ir kt. Tragiška gaida įsilies šis autoriaus vidinės biografijos turinys į beletristinius kūrinius, liks rankraščių variantuose, neįgyvendintų sumanymų apmatuose. Straipsnis, eilėraštis, atsišaukimas, apsakymas — visko griebiasi tas emigracijos emisaras, kad galėtų veikti sąmonę, atstovauti jaunajai kartai, laužti duris į visuomenę ir literatūrą. Entuziazmas neretai pastūmėja grubios konfrontacijos keliu, gniaužia natūralų kūrėjo brendimą⁶⁶. K. Boruta užsidedęs „sausą prozą“, pasišovęs radikaliai reformuoti lyrišką lietuvių beletristų ir ankstyvesnę savo paties kūrybą. (Jis išsirašo Puškino žodžius „Proza reikalauja minčių ir minčių: puikiais pasakymais nieko verti; eilės — kitas reikalas“ ir Bestuževo-Marlinskio — „Prozos! prozos! Vandens, paprasto vandens!“) Tai daugiau stiliaus bandymai, negu rašytojo pasaulėjautos keitimasis. Dar nebuvo didelio dvasinio brandumo, protingo skepticizmo, sielvarte nuskaidrintos širdies, kurie ieškotų paprastumo — didžiosios meninės vertybės.

⁶³ Tokiu pavadinimu K. Borutos straipsnis išspausdintas „Die Aktion“ 1926, H. 11—12.

⁶⁴ Laiškas M. Borutaitei 1928.IV.29,— LKLI BR, f. 60—485.

⁶⁵ „Akmens ant krūtinės“, 1928 (Apsakymų rinkinio planas).— LKLI BR, f. 60—89.

⁶⁶ B. Eichenbaumas nurodo, kad, pavyzdžiui, A. Puškino perėjimas į sudėtingesnę estetinę pakopą — prozą atsirado kaip sąmoningas kontrastas poezijai, rašytojui griežtai skiriant šias dvi meninės kalbos formas (Б. Эйхенбаум, О прозе, Л., 1969, p. 220).

Jauno rašytojo politinis uėjimas, benamis blaškymasis, lėšų stoka ir nemokėjimas ekonomiškai gyventi, neurastenijos protrūkiai trukdė atsidėti kūrybai, ypač rimtesniems prozos darbams. Emigracija anaipol nestimuliavo kūrybinių pajėgų, ir tai labiausiai kartino gyvenimą: „broliškai nuširdžiai pasiskūsiu: nebedirbu taip, kaip reikėtų. Negaliu. (...) tiek, kiek visi, aš visados pajėgsiu, bet aš žinau, kad man reikia daug daugiau tesėti. Tai ne mesianizmo liga, bet mano asmenybės riksmas. Be jo man neįprasminti savo gyvenimo“⁶⁷. Po kelerių metų ir kategoriškiau apsisprendta: „Matyt, be tėvynės aš nerašytojausiu“⁶⁸. K. Borutai svarbu aktyviai pergyventi tikrovę, o šiuo metu jo konkrečiam mąstymui, intuityviam pažinimui stigo sąlyčio su gyvenimu. Nevaisingos buvo pastangos susitelkti savyje, atsidėti vidiniam darbui ar gaudyti išorinius impulsus atsitiktiniuose šaltiniuose. Neilgai tesėjo leidyklėlė „Audra“ Rygoje ir A. Gerceno revoliucinės agitacijos pavyzdžiu užsimotas leidybinis darbas. Nebaigtas liko apsakymų rinkinys, kurį, kaip sakėsi autorius, rengęs vokiečių kalba, „Die Steine auf der Brust“⁶⁹.

Kaip kūrybos surogatą tegalėtume vertinti 1926–28 m. K. Borutos pamfletus savo partijos spaudoje („Kovos kelias“, „Revoliucionierius“) ar paskubomis uždarbiui rašytas apybraižėles, kurias jis vadino feljetonais,—„Iš literato užrašų apie Europą“ 1929 m. „Lietuvos žiniose“. Jausdamas savo žurnalistinių pastangų nedidelę vertę, rašytojas lyg ir teisinosi: „aš pergyvenu visokeriopą krizį ir pas mane yra nachališkos tendencijos visokį mėšlą rašyti“⁷⁰. Panašiai bus atsitikę su „Namu Nr. 13“—pamfletišku romanu, kurio pavadinimas žymėjo pažįstamą žvalgybos būstinės Kaune adresą ir angažavo revoliucingam nusiteikimui. Įdomu, kad K. Boruta čia pademonstravo įsisavinęs romantikų „skaitymo meną“, kai svetimo kūrinio poetinė fikcija — „pasirinkta giminystė“—tampa intymiu vaizduotę žadinančiu bendravimu, intensifikuotu pergyvenimu, o lektūros impresijos, literatūrinės aliuzijos, molto padeda autoriui idėjiškai apvaisinti, emocionaliai nuspalvinti savo kūrinį⁷¹. Užsibrėžęs demaskuoti fašistinę žvalgybą, reakcijos siautėjimo ir liaudies pavergimo faktus, K. Boruta pasitelkė V. Kudirkos satyrų politinę jėgą, operatyvios V. Korolenkos publicistikos kovą už tiesą ir humanizmą (sutapimas — „Namu Nr. 13“ pavadinata ir viena V. Korolenkos apybraiža). Autoriui neturint gyvesnės

⁶⁷ Laiškas M. Borutaitei 1927.I.31,— LKLI BR, f. 60—484.

⁶⁸ Laiškas O. Kazanskaitei-Borutienei [1931]. III.27,— VR BR, f. 10—363.

⁶⁹ Laiškas jauniems Latvijos poetams 1929.XI.25. (Iš „Trečiafrontininkų“ ryšių su latvių literatūra. Parengė K. Nastopka).— kn.: Literatūra ir kalba, t. 10, V., 1969, p. 428.

⁷⁰ Laiškas A. Venclovai 1930.I.16,— LKLI BR, f. 1—4610.

⁷¹ Zr. M. Straszewska, Romantyzm, Warszawa, 1969, p. 61.

medžiagos, tik bendroko pobūdžio teiginius ir vieną kitą įspūdžių štrichą iš ankstyvesniais metais suimtų draugų kankinimo elektra Vilkaviškio žvalgyboje, griebiantis karikatūros, kaip lengviausio kelio vidiniam nepasitenkinimui išsakyti, ar pasičiumpant faktšką obscenišką kunigo nuotyki⁷² ir ekspromtu kuriant scenas — meninio rezultato nepasiekta, kaip savo laiku konstatavo J. Simkus: „Iš tuščio norėta pilna padaryti“⁷³.

Bet niekada K. Boruta nenusideda rašytojo pozicijos pilietiškumui, aktyvaus literatūros uždavinio supratimui, kurį reikšmingai akcentuodavo: „Kultūros darbininkas privalo būti (...) dantuotas ratas visuomenės mašinoje, kad duotų mašinai judėjimo“⁷⁴. Nestiprus meninis žodis reikliam autoriui kelia susirūpinimą: „Sarmata man dėl mano paskutinių knygų (...) „13“ pagrindinai perdirbsiu, o „Drumstą vėją“ kaip nors sudeginsiu. Bet mano dar ne viskas pasakyta“⁷⁵.

Apysakaitė „Iš duobės į duobę“⁷⁶, vėliau perdirbta į „Apysaką apie paukštį būką“⁷⁷, leidžia pasekti meninio tobulėjimo kelią. Laudininkiškos nuotaikos kūrinys apie graudų valstiečio likimą pasaulinio karo, okupacijos ir „nepriklausomybės“ metais — tarsi atplėštas gyvenimo gabalas, persisunkęs krauju, prakaitu ir beviltiškumo ašaromis, — taisomas, pakreipiamas taip, kad ryški vaizdų realybė suskambėtų kaip reljefinga epinė poema. Kelias dar nėra visai savarankiškas — jį lydi jautrus ir išmintingas V. Korolenkos požiūris į žemiausioje visuomenės pakopoje stovinčio žmogaus sielą (žr. „Makaro sapnas“; plg. V. Korolenkos valkatas, tremtinius, kurių sąžinė dažnai žmogžudyste apsunkinta, — tai žmogus pakilo prieš likimą, prieš jį nuskriaudusį gyvenimą) ir korolenkiškas lyrinis-romantinis kūrinių apipavidalinimas („Giria gaudžia“). Bet šįsyk tai gili dvasinė giminytė, kurią atitiko K. Borutos socialinės pažiūros ir emigracijoje išsinešiotą, o grįžus į tėvynę, dar sustiprėjusi meilė savo krašto žmogui, prigimties lyrizmas ir polinkis, savotiškai stilizuojant gyvenimo medžiagą, kurti autentiškumo atmosferą. Individo skausmą ir kentėjimą rašytojas pakelia lig prasmingo simbolinio apibendrinimo: duobė, kurioje gyvena Bauba — kapų duobė — kalėjimas irgi bendro likimo duobė — ir mintys apie „bendrą žuvimą drauge su savo tauta“. Mažo paukščio būko riksmas — pasakojimo leitmotyvas (K. Borutos vis labiau pamėgstama meninė priemonė) — skrodžia rūstų gyvenimo procesą kaip nerimas ir aštrus sielos ilgesys. Taip keliama pagrindinė mintis: žmo-

⁷² Sudargo klebono nelaimės, — „Liaudies balsas“, 1928.I.15, Nr. 1, p. 12.

⁷³ „Kultūra“, 1928, Nr. 10, p. 444.

⁷⁴ Audra, Kaunas—Ryga, 1928, p. 48.

⁷⁵ Laiškas A. Venclovai 1928.X.30, — LKLI BR, f. 1—5049.

⁷⁶ „Kultūra“, 1929, Nr. 3, 4.

⁷⁷ Darbas. Pirmoji rinktinė knyga, K., 1932.

gus įveikia negandus ir nevilgtį vardan to, ką laiko teisinga ir poetiška. Vedžiodamas skaitytoją po dzūkų kraštą, autorius moko matyti ir jausti. Beletristo plunksna užkabina sudėtingų gyvenimo problemų kamuolį (Prozos menas, kaip teigia V. Sklovskis, tai analizės menas⁷⁸). Naujas dalykas yra kūrinio nacionalinis koloritas, dėmesys lietuviško krašto savitumui. Jį subrandino pastarųjų metų rašytojo nuotaikos, vis stiprėjantis savo nacionalinės pareigos supratimas: „Niekas gal nėra taip svarbu tikram rašytojui, kaip suaugimas su savo tauta, savo burnos pavertimas visos tautos burna...“⁷⁹

Išsivaduoti iš savęs paties, meniniam žodžiui patikėjus susikaupusį kartėlį, kankinantį kaltės jausmą, pyktį, meilę⁸⁰, ir gyventi tarsi ištirpus savo fantazijos sukurtame pasaulyje,— K. Boruta prozoje pirmąkart pagautas „bėgimo dvasios“, kaip savisaugos reflekso ir kūrėjo išeities. „Apy-saka apie paukštį būką“— kelio rodyklė, pažymėjusi talento linkmę ir kryptį, vėliau atvedusias į meniškai brandžiausių prozos veikalų sukūrimą. K. Boruta vis labiau darosi tikruoju K. Boruta.

Rašytojo pašaukimas atitraukia jį nuo aktyvios politinės veiklos: 1931 m., nusprendęs perduoti draugams savo politinės veiklos barą⁸¹, buvo sugrįžęs į Lietuvą darbuotis kultūros fronte. Kūrėjo interesai išsiveržė iš uždaro ir slogaus rato, jau turinčio aklavietės požymius (sustabdžiusi žmogaus vystymąsi, ištraukusi jį iš gyvos veiklos, emigracija buvo atsigrežusi visu bukinančiu beviltiškumu, kaip ir pasirūpintoji Berlyno bedarbio pašalpa; tuščia rodėsi bepasikliauti politiniais bendraminčiais, kuriuos jis pavadina „padegėlių kompanija“⁸²). Ir kas bepasakys, apie ką tąsyk iš-tisom dienom kalbėta su V. Montvila, susitikus po ilgo nesimatymo,— vienas tik iš kalėjimo, antras tremtinys, dar nelegalizavęsis; sprendžiant iš V. Montvilos eilėraščio „Ant Nemuno kranto“, abu skausmingai ieško atramos taško, tarsi Nemuno tėkmėje tikrumo ir tvirtumo ateičiai.

Dalyvavimas Socialistų revoliucionierių maksimalistų sąjungos veik-loje, besiremiančioje smulkiaburžuazinėmis, antibolševikinėmis nuotaiko-mis⁸³, nukreiptoje į skubų revoliucijos organizavimą ir atnešusioje žalą

⁷⁸ В. Шкловский, Повести о прозе, т. II, М., 1966, p. 278.

⁷⁹ LKLI BR, f. 60—443.

⁸⁰ Plg. tuometines jo nuotaikas poezijoje: „Aš kaltas prieš visus, nes aš visiems žadėjau /sugrįžti į tėviškę drauge su laisve/. O sugrįžau, ir pats nesitikėjau, /kaip grįžta vergas į vergiją baisią“.

⁸¹ Laiško K. Lukšai [1931]. V.6 citata. Žr. Kaltinamasis aktas 1933 m. K. Borutos byloje (CVA, f. 159, ap. 2, b. 84).

⁸² Laiškas O. Kazanskaitei-Borutienei [1931]. III.24.— VR BR, f. 10—363.

⁸³ Buvusių maksimalistų pareiškimai. Paaiškinimai prie pareiškimų,—„Balsas“, 1931.III.25, Nr. 6.

Lietuvos revoliuciniam judėjimui⁸⁴, nužymėjo ištisą K. Borutos jaunystės etapą. Santykiai su pogrindžio žmonėmis ir jų idėjomis buvo daugiau emocinio pobūdžio (kada poetas romantikas nestovėjo sąmokslų centre kaip žadintojas ir tribūnas?) Tie santykiai gerokai paveikė ir rašytojo kūrybą. Nemaža dalimi tuo paženklintas heroikos ir tragizmo junginys kūrinyje „Saulę ant savo pečių parnešti išėjo“ (išspausdintas 1940 m., bet parašytas 1925—1935 m.). Dėl įvairių priežasčių tai nėra vientisa knyga, o pateikti tarsi didesnio veikalo fragmentai, gana nelygūs, kartais schematiški. Studento Tylenio — „nepataisomo svajotojo“ — jaunatviškas užsidegimas, visuomeninis idealas, pažangaus inteligento kova bei likimas, siaučiant krašte nuožmiai reakcijai, piešiama šiltomis, poetiškomis spaivomis. Bet ne Tylenis yra svarbiausias knygoje, o autoriaus idėja. Pasišovę taikyti socializmą su idealizmu, aušrininkai dorovės idealą laikė viena iš visuomenės vystymosi jėgų⁸⁵, tikėdami jaunystės pašaukimu sukurti naują, šviesų gyvenimą. K. Borutos turėta daug solidarumo, vyriškos draugystės jausmo savo bendraamžiams ir bendraminčiams — atkakliems pasiryželiams, persekiojamiems ir žūstantiems, kuriems jis skyrė širdingus žodžius: „Broliai ir seserys mano po plazdančiom žvaigždėm“ ir didelį rūpinimąsi⁸⁶.

Ištikimas neteisingai suprasto socializmo, individualizmo principams, K. Boruta išlydi savo Tylenį parnešti saulę liaudžiai, uždėdamas ant pečių „naštą, nepakeliamą ir galingiausiam“, anot knygos recenzento A. Maginsko⁸⁷. Tylenis romantiškai paaukvoja savo gyvenimą vardan šviesios ateities. Aukojimesi, savęs išsižadėjime nemaža heroizmo, kurį dar stiprina pakili kūrinio nuotaika. Žinoma, Tyleniui, kaip visiems romantiniams herojams, nepavyksta įgyvendinti savo idealo, bet svarbu sąmoningos pastangos, įprasminančios žmogaus gyvenimą, ir tikėjimas, kad jo auka — būtinybė progresyviame dvasios žygyje, kad kalėjime žūvančių tylenių kančios priartins laisvę: „Žvaigždžių šviesa pasiekia žemę net ir po tūkstančio metų, kai tos žvaigždės užgęsta...“⁸⁸ (plg. mintį apie milžinų revoliucijoje atgydantį žuvusį draugą K. Borutos poemėleje A. Vosylius atminimui⁸⁹). Vie nišo inteligento aukojimosi liaudies labui idėja atrodytų nepakankama ir

⁸⁴ Зг. А. Марцялис, Борьба КП Литвы против мелкобуржуазных партий в 1927—1931 гг. LKP istorijos klausimai (VVU mokslo darbai), V., 1959, p. 111.

⁸⁵ Plg. Benua Malonas, Integralinio socializmo pranokėjas (Vertimas), K., 1928, p. 8, 15.

⁸⁶ Зг. pavyzdžiui, K. Borutos atvirą laišką vyresniosios kartos lietuvių inteligentams, kur reikalaujama akcijos vaduoti iš kalėjimų K. Jakubėną, V. Montvilą, K. Korsaką, K. Žvaigždulį-Snarskį (CVA, f. 631, ap. 1, b. 240).

⁸⁷ „Tiesa“, 1940.XI.12.

⁸⁸ K. Boruta, Saulę ant savo pečių parnešti išėjo, K., 1940, p. 101.

⁸⁹ Aleksandras Vosylius (Draugui atminti). L.S.R. Maksimalistų S-ga, 1931, p. 59.

1930 m. visuomeninio gyvenimo fone (tiesa, vėliau knygoje atsirado blai-vesnis požiūris į „mažus darbus“). Progresyvioje literatūroje jau išsiskni-jusi buvo M. Gorkio tradicija. Pirmasis savo kūryboje individo žygdarbį pakeitęs sąmoninga, organizuota masių kova, M. Gorkis buvo išaukštinęs žmogų, kuris nemoka gailėti savęs. Vaizduojant sunkią kovą, laikinus pra-laimėjimus ir nesėkmes, „Motinoje“ niekaip nepabrėžiama nei veikėjų auka, heroizmas, nei autoriaus apgaila, tam tikra prasme kompensuojanti nepa-taisomą praradimą.

K. Boruta tebeieškojo savo tako tarp revoliucinio proletariato mokslinės teorijos ir romantizmo atradimų, tarp lyrikos ir epo, tarp poezijos ir prozos. Ryškėja menininko pasaulėvaizdis: rašytojas suvokia gyve-nimą, plačiai užsimodamas ir apibendrindamas, žmogaus ir pasaulio tiesiogine akistata pabrėždamas būties vientisumą. Dideliam gy-venimui pasiryžę jo neramūs herojai, kuriems ankšta šioje žemė-je. Tai žmonės po plazdančiomis žvaigždėmis, o žvaigždės padeda ryškinti įvykių reikšmingumą. Po aukštu žvaigždėtu dangumi prabėgs visas Vinco Dovinės gyvenimas. To paties kompozicinio-prasminio sprendimo atgarsį rasime „Sunkiuose paminkluose“. Ankstyvieji kūriniai jau suponuoja, kad rašytojo talento jėga — ne aštrus, teisingas meninis sprendimas, bet ori-ginalus vaizdavimo būdas, aistringa emocija.

K. Boruta įsitvirtina literatūroje visų pirma kaip naujos visuomenės žmogus. Laiko problema jam teegzistuoja vienu požiūriu: nauja pakeis seną. Grūdintas persekiojimų ir dvasinių pralaimėjimų, mokytas ištvermės ir nepasikliovimo lengva sėkme, apsvilęs sparnus, bet išdidžiai pasikliau-damas jaunystėje surasta tiesa, jis savo kūrybiniu žodžiu ir visa esybe te-bešaukė į didelį žmogiškumą ir gyvenimo pilnatvę, suprasdamas ją kaip kovą. Kova pasirodė besanti ne trumpa jaunatviška aistra, o vidinė gyve-nimo būtinybė, talentas, perspektyva,— reakcijos ir „visuotinio pakrikimo metais“ K. Boruta ryškiausiai deklaruos garbingo rašytojo, nepardavinė-jančio savo pažiūrų ir talento, poziciją. Dar teks karčiai atsiriboti nuo bu-vusių politinių, literatūrinių grupuočių, bręsti kalėjimo vienatvėje, verčiant svetimas knygas, apgalvojant savąsias, ir patikėti jausmu, susikaupusiu iš lietuvių klasikos, tautosakos išminties, iš kelionių po Lietuvą ir savo mei-lės,— tai bus vadinamasis rašytojo susiformavimas, privertęs jį atkreipti dėmesį į problemas, apie kurias nebuvo nė pagalvota, kai jaunystėje im-tasi plunksnos. „Pirma reikia gyventi, save ir kitus žmones surasti, o jau paskui rašyti. Tai gal ir gerai, kad neturėjau laiko per anksti susiliteratū-rinti“,— šiais žodžiais 1938 m. K. Boruta palydės pirmojo savo romano pasirodymą.

ПУТЬ К. БОРУТЫ К ПРОЗЕ

Даля СТРЕГАЙТЕ

Резюме

Статья посвящена анализу ранних беллетристических произведений литовского писателя Казиса Боруты (1905—1965). Наряду с этим выявляется среда, в которой созрели характер писателя и его идейные взгляды, формировалась специфика таланта. Делается попытка охарактеризовать этот этап творчества К. Боруты при помощи эпистолярного, рукописного наследия и нового мемуарного материала о писателе. Выявляются завязки, которые оформлялись в поздних произведениях и определили автора как одного из самых оригинальных творцов поэтически-романтической, фольклорной прозы в национальной литературе.

DER WEG K. BORUTAS ZUR PROSA

Dalia STRIOGAITE

Zusammenfassung

Der Beitrag ist der Forschung der früheren Belletristik des litauischen Schriftstellers Kazys Boruta (1905—1965) gewidmet. Es wird auch das Milieu geschildert, in dem der Charakter und die ideischen Anschauungen des Schriftstellers reiften und sich das Spezifikum seines Talents und die Schaffenspläne formierten. Man versucht, den Anfang des Schaffensweges von K. Boruta durch Brief- und Handschriftennachlaß sowie durch den neuen Memorialstoff zu charakterisieren. Es wird nach den Keimen gesucht, die in den späteren Werken immer stärker wurden, und den Autor als einen der originellsten Schöpfer der poetisch-romantischen und folkloristischen Prosa in der Nationalliteratur zeigen.